

УДК 355.413+343.985

ПІЗНАННЯ В КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНІЙ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Ходанович В.О., к. ю. н.,
докторант

Національна академія Служби безпеки України

Стаття присвячена питанням пізнання в контррозвідувальній та оперативно-розшуковій діяльності та його значенню в розслідуванні. Окреме місце у статті присвячене особливостям використання результатів оперативної діяльності в досудовому розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України.

Ключові слова: пізнання, контррозвідувальна діяльність, оперативно-розшукова діяльність, досудове розслідування, результати оперативної діяльності.

Статья посвящена вопросам познания в контрразведывательной и оперативно-розыскной деятельности и его значению в расследовании. Отдельное место в статье посвящено особенностям использования результатов оперативной деятельности в досудебном расследовании преступлений против основ национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: познание, контрразведывательная деятельность, оперативно-розыскная деятельность, досудебное расследование, результаты оперативной деятельности.

Khodanovych V.A. COGNITION IN COUNTERINTELLIGENCE AND OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY AND HIS VALUE IN PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMES AGAINST BASES OF NATIONAL SAFETY OF UKRAINE

The article is devoted the questions of cognition in counterintelligence and operative-search activity and his value in investigation. A separate place in the article is devoted the features of drawing on the results of operative activity in pre-trial investigation of crimes against bases of national safety of Ukraine.

Key words: cognition, counterintelligence activity, operative-search activity, pre-trial investigation, results of operative activity.

Постановка проблеми. Питання забезпечення національної безпеки є одними з найважливіших на будь-якому етапі розвитку будь-якої сучасної держави. Майже в усіх країнах пострадянського простору відбувається модернізація національної правової системи, що спрямована на ефективність протидії злочинам проти основ національної безпеки й приведенням її у відповідність до міжнародної практики, з неухильним дотриманням принципу верховенства закону й забезпечення прав і законних інтересів громадян. Основні напрями такої модернізації полягають у розробленні оптимальних правових механізмів, зокрема й тих, що передбачають ефективне застосування кримінально-процесуального законодавства й законів про контррозвідувальну й оперативно-розшукову діяльність із метою швидкого виявлення й повного розкриття злочинів проти основ національної безпеки. За сучасних умов цінність контррозвідувальної й оперативно-розшукової інформації зростає через їхню унікальність, адже багато які досить значущі для початку кримінального провадження відомості можуть бути отримані лише оперативним шляхом. Саме законно отримана, належним чином задокументована й надана органам досудового розслідування оперативна інформація набуває важливого значення для формування доказів у процесі здійснення кримінального провадження за фактами тяжких злочинів проти основ національної безпеки.

Метою статті є розгляд проблем використання результатів контррозвідувальної й

оперативно-розшукової діяльності в розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України. Підризна діяльність іноземних спецслужб і використовуваних ними організацій стала сьогодні фактором, який загрожує національній безпеці та цілісності України. Впливові політичні кола деяких країн-сусідів України дедалі активніше вдаються до недружніх дій щодо нашої держави, піддають сумнівам її територіальну цілісність, намагаються вплинути на внутрішні політичні процеси, вдаються до спроб втрутитися в економіку країни. Виявлення інформації щодо такої протиправної діяльності спецслужб іноземних держав контррозвідувальним й оперативно-розшуковим шляхом із наступним її використанням у досудовому розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України – подвійне завдання, до того ж обидві її складові повинні реалізовуватися паралельно.

Виклад основного матеріалу. Перед державою в межах виконання функцій із протидії підризній та іншій протиправній діяльності спецслужб іноземних держав, іноземних організацій або їхніх представників стоїть завдання використання широкого спектру пізнавальних засобів. Контррозвідувальна й оперативно-розшукова діяльність із притаманними кожній із них специфічними методами дає змогу отримати доступ до кримінально-значущої інформації, отримати яку іншим шляхом неможливо. Необхідно зазначити, що пізнання, яке отримане в процесі контр-

розвідувальної, оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування має свої специфічні ознаки, котрі, відповідно, відрізняють його від інших видів пізнання. У теорії пізнання одним з основних постулатів є те, що предмет знання – це об'єкт, щось, що лежить за межами свідомості суб'єкта, трансцендентне йому, яке має незалежне від нього існування [1, с. 127–128]. Залежно від мети, способів, рівнів пізнання можна вести мову про неоднорідність і складність пізнавального процесу, а для характеристики останнього особливе значення має спрямованість пізнання.

Контррозвідувальна й оперативно-розшукова діяльність – це звичайна практика роботи спецслужб і правоохоронних органів спеціального призначення будь-якої держави. Необхідно зазначити, що в більшості країн Європейського Союзу у структурі їхніх спеціальних служб існують контррозвідувальні підрозділи, діяльність яких регулюється відповідними законами. Розуміння того, що ці специфічні види діяльності об'єктивно існують, обумовлене не лише їхньою високою ефективністю в діяльності спецслужб і правоохоронних органів, а й історичними традиціями, які склалися у світовій практиці. У Законі України «Про контррозвідувальну діяльність» закріплено, що це – спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, який здійснюється із застосуванням системи розвідувальних, контррозвідувальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових заходів, спрямованих на своєчасне виявлення й попередження зовнішніх і внутрішніх загроз безпеці України, розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України [2]. Уже із самого визначення поняття контррозвідувальної діяльності зрозумілим є те, що це складна система, яка містить як складові елементи різні види діяльності окремих структурних підрозділів Служби безпеки України, які є самостійними системами більш низького рівня. Отже, суттю контррозвідувальної діяльності є протидія розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також окремих груп та осіб на інтереси України. Завданнями контррозвідувальної діяльності є такі: добування, аналітична обробка та використання інформації, що містить ознаки або факти розвідувальної, терористичної та іншої діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України; протидія розвідувальній, терористичній та іншій діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України; розроблення й реалізація заходів щодо запобігання, усунення та нейтралізації загроз інтересам держави, суспільства та правам громадян. Особливою рисою законодавчого регулювання контррозвідувальної діяльності слугує також спрямованість використання її результатів. Отримана інформація використовується переважно для прийняття рі-

шень вищими органами державної влади у сфері захисту національних інтересів, а також для розроблення комплексної системи заходів забезпечення безпеки держави. Притягнення до кримінальної відповідальності осіб, причетних до підривної діяльності, є не метою, а лише одним з інструментів забезпечення безпеки держави.

Оперативно-розшукова діяльність – специфічний вид людської діяльності. Як і контррозвідувальна, вона має свої правові, організаційно-тактичні, психологічні, морально-етичні основи, що органічно пов'язані між собою та які визначають особливості її змісту. Така діяльність, що пов'язана з активністю її учасників, має об'єктивні та суб'єктивні ознаки, динамічну багаторівневу структуру. У межах здійснення оперативно-розшукової діяльності її виконавці концентрують свою увагу на таких положеннях: по-перше, що необхідно з'ясувати на певному етапі оперативно-розшукової діяльності; по-друге, як це здійснити; по-третє, як це документально закріпити. Отже, перед ними стоять завдання пізнання сутності діяльності конкретного об'єкта зацікавленості, встановлення, чи не носить така діяльність підривний характер, а у випадках її підтвердження – оперативно й процесуального документування. Щоб розв'язати поставлені завдання якісно, оперативний співробітник повинен чітко уявляти собі моделі ймовірної підривної діяльності конкретних осіб у конкретних умовах конкретної оперативно-розшукової обстановки та встановлювати, чи не збігаються їхні дії з цими уявними моделями. Зазвичай під час побудови таких моделей оперативні працівники орієнтуються на поняття та склад злочинів проти основ національної безпеки, диспозиції статей 109–114 КК України та предмет доказування. Пізнання, що здійснюється в процесі такої діяльності, становить собою складний процес. Тобто розкриття злочину може бути представлено як процес пізнання його сутності, який розвивається від виявлення окремих ознак злочину до встановлення всіх притаманних йому юридично значимих елементів. Оперативно-розшукове пізнання здійснюється в процесі ОРД, й результатами такого пізнання є відомості, які за своєю природою є інформацією, що має значення для кримінального провадження. Таке не процесуальне пізнання здійснюється з використанням загальних методів пізнання та спеціальних, притаманних лише ОРД.

Нами не випадково відокремлюється пізнання в контррозвідувальній діяльності від пізнання в оперативно-розшуковій, оскільки це – різні види діяльності. Велика подібність змісту ОРД і КРД потребує чіткого визначення їхніх особливих і принципових відмінностей. По-перше, метою ОРД є захист людини, суспільства й держави від злочинних посягань, а метою КРД – забезпечення державної безпеки України шляхом протидії розвідувальній, підривній та іншій протиправній діяльності, котра проводиться іноземними спецслужбами й організаціями на шкоду безпеці в широкому розумінні та життєво важливим інтересам України. По-друге, коло суб'єктів

ОРД значно ширше за коло державних органів, котрі проводять контррозвідувальну роботу. По-третє, загальні правила оперативно-розшукової діяльності викладені в нормах Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а контррозвідувальна діяльність здійснюється відповідно до вимог законів України «Про контррозвідувальну діяльність», «Про Службу безпеки України» та інших. По-четверте, контррозвідувальна діяльність здійснюється переважно реалізацією не процесуальних, а оперативних заходів. Водночас контррозвідувальна робота містить і комплекс інших специфічних заходів, частина з яких спрямована на забезпечення деяких адміністративно-правових режимів (режим захисту державної таємниці, режим в'їзду та перебування на території України іноземних громадян або осіб без громадянства тощо). Отож в органах контррозвідки СБ України ОРД існує як самостійно (за реалізації такого виду їхньої діяльності, як боротьба зі злочинністю), так і як частина контррозвідувальної діяльності. Самостійний характер контррозвідувальної діяльності визначається тим, що вона являє собою діяльність непроцесуальну й полягає в проведенні контррозвідувальних заходів і здійснюється спеціальними силами із застосуванням спеціальних засобів і методів у притаманних лише їй формах.

Об'єктивною основою пізнання підривної діяльності є її зовнішні вияви. Вони визначають ознаку підривної діяльності як такої зовнішній вияв, що містить у собі окремі елементи складу закінченого злочину, передбаченого кримінальним законом, замаху на нього, підготовлення до нього або викриття умислу на здійснення такого злочину. Інформація про факти підривної діяльності характеризується однозначністю, вона певним чином належить до цієї діяльності й ні до якої іншої. Факти свідчать не про об'єктивно можливе, а про дійсне та реальне проведення підривної діяльності. Зазвичай усі дії, які пов'язані з підготовкою та здійсненням підривної діяльності, спецслужби маскують. Унаслідок цього перед співробітниками контррозвідки стоїть складне завдання розпізнати цю діяльність за її зовнішніми виявами, у кожному конкретному випадку точно визначити, що вони мають справу саме з розвідувальною, а не з будь-якою іншою діяльністю. Для цього потрібен досить високий рівень професійної підготовки працівників контррозвідувальних підрозділів, який дав би змогу виділити в потоці різнопланової інформації про навколишню дійсність ту, яка може вказати на можливе проведення спецслужбами іноземних держав підривної діяльності, на зовнішню схожість зафіксованих властивостей, стану й відносин, об'єктів та явищ дійсності з характеристиками суб'єктів, засобів, об'єктів, цілей, результатів та умов, а також процесів діяльності, що виявляються.

Об'єктом контррозвідувальної діяльності є не лише вияви підривної та іншої діяльності спецслужб іноземних держав, організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України, а й сама така діяльність. Ідеться про протидію діяльності розвідок

іноземних держав й окремих осіб, які сприяють їм. Тобто у форматі КРД законодавець зобов'язав боротися ще й із явищами особливого та навіть загального рівня. Винятковість контррозвідувальної діяльності значною мірою визначається тим, що її супротивником є суперорганізації – держави із системою органів, афільованих юридичних осіб і відданих громадян, котрі для задоволення своїх національних інтересів застосовують увесь арсенал політичних, економічних, військових та інших засобів, зокрема, й руйнівного впливу на суспільні та державні інститути країни, намагаються максимально їх послабити [3, с. 27]. Отже, спектр явищ, на які повинна впливати контррозвідувальна діяльність, досить широкий, крім дій фізичних осіб, тут є і дії юридичних осіб, а також події та явища, що не підвладні волі конкретної людини, які створюють загрозу безпеці України.

Коло суб'єктів контррозвідувального й оперативно-розшукового пізнання та їхні повноваження законодавчого визначення не мають, а їхні загальні повноваження визначаються відомчими нормативними актами, що регламентують ОРД і КРД. Інформацію, що надходить до органів Служби безпеки, незалежно від класифікації, способу отримання, форми виразу тощо необхідно оцінювати за одними й тими самими критеріями. Перш за все вона оцінюється з точки зору того, чи можливо її використовувати в інтересах забезпечення безпеки держави, тобто з точки зору приналежності її до компетенції органів СБ України. Незалежно від суб'єкта, виду та способу отримання оперативної інформації оцінюється вона завжди тим, хто її використовує та відповідно до мети використання. Процес оцінки оперативної інформації, визначення її цінності часто пов'язують із джерелами отримання такої інформації.

Вітчизняний науковець В.П. Крошко для оцінки оперативної інформації пропонує використовувати такі критерії: приналежність, тобто відповідність отриманої інформації певному обліку; цінність, тобто ступінь можливості вирішення головного й допоміжного завдань за отримання двох видів оперативно-розшукової інформації (тієї, що може стати доказовою, або орієнтовної); вірогідність, тобто відображення об'єктивної реальності (ознак злочину); своєчасність, тобто негайне надходження інформації; корисність, тобто ступінь використання оперативно-розшукової інформації з огляду на реальні можливості її реалізації без розшифровки сил, засобів, методів ОРД; економічність, тобто найменша затрата сил і засобів для ефективного досягнення оперативним працівником поставленої мети; конспіративність – забезпечення таємного отримання й використання інформації, що надходить із гласних і негласних джерел [4, с. 137–139].

Контррозвідувальне й оперативно-розшукове пізнання є специфічними різновидами соціального пізнання, під час якого суб'єкти контррозвідувальної чи оперативно-розшукової діяльності отримують специфічний тип спеціального знання, що зумовлене як об'єктом пізнання, так і контррозвідувальними й

оперативно-розшуковими силами, засобами, формами та методами оволодіння ним. Пізнання в контррозвідувальній діяльності спрямоване на специфічний об'єкт – складне організоване явище як розвідувальна діяльність спеціальних служб іноземних держав загалом, агентурна розвідка, розвідувальна діяльність, яка здійснюється з легальних позицій як офіційними, так і неофіційними структурами, а також розвідувальна діяльність із використанням технічних засобів.

Основними вирізняльними ознаками пізнання в оперативно-розшуковій і контррозвідувальній діяльності є такі: контррозвідувальна й оперативно-розшукова інформація за своєю природою носить об'єктивний характер. Виникнувши в процесі здійснення розвідувально-підривної діяльності, вона існує незалежно від органів, якими здійснюється її виявлення та дослідження; контррозвідувальна й оперативно-розшукова інформація характеризується сталістю свого внутрішнього змісту, її об'єктивність не залежить від прийомів, методів і засобів, які використовуються для її дослідження.

Оперативно-розшукове пізнання відрізняється від кримінально-процесуального за багатьма рисами, а саме: за початком здійснення, об'єктом і метою, засобами, способами, формами, правовим статусом суб'єктів тощо. До того ж, на відміну від кримінально-процесуального пізнання, суб'єктам якого недоступні для безпосереднього сприйняття обставини події, що відбулася в минулому, суб'єкт контррозвідувального й оперативно-розшукового пізнання, яким є оперативний працівник, безпосередньо через свої органи відчуття або опосередковано через осіб, котрі залучені до контррозвідувальної й оперативно-розшукової діяльності на гласній чи негласній основі, може сприймати факти, явища, події, дії окремих осіб, котрі мають безпосереднє відношення до злочину. Водночас оперативно-розшукове пізнання відіграє важливу роль для пізнання кримінально-процесуального, оскільки забезпечує відповідні передумови для швидкого розкриття злочину засобами кримінального процесу. Це передбачає отримання працівниками оперативних підрозділів даних про очевидців злочину, місцезнаходження документів і предметів, які були знаряддям злочину, зберегли на собі його сліди, були об'єктами злочинних дій, а також грошей чи інших цінностей, нажитих злочинним шляхом і всіх інших предметів, які виступали засобами виявлення злочину, встановлення обставин його вчинення та виявлення винних осіб. Науковці звертають увагу на те, що, з одного боку, оперативно-розшукове пізнання – це діяльність, яка полягає не лише в отриманні знань «для себе», а й у відбитті та передачі цих знань іншим (суб'єктам ОРД, кримінального процесу тощо), тому оперативно-розшукове пізнання містить й оперативно-розшукове документування, тобто фіксацію відбитих (відображених у відповідних оперативно-розшукових документах) результатів ОРД, а з іншого – й оперативно-розшукове документування містить оперативно-розшукове пізнання. Отже, під

час розгляду цих понять треба зважати на їхній зміст, на те, що вкладається у їхній зміст [5, с. 126].

Вибірковість мислення оперативного працівника має вияв: по-перше, у більш широкому колі об'єктів пізнання, ніж у слідчого, оскільки для нього має значення все, що сприяє виконанню завдання – виявленню в процесі контррозвідувальної й оперативно-розшукової діяльності ознак розвідувально-підривної діяльності. До кола інформації, що цікавить слідчого, який здійснює досудове розслідування шпигунства, державної зради тощо, навпаки, потрапляє лише та, яка може бути визнана доказовою, тобто перевірена процесуальним шляхом. Отже, не вся контррозвідувальна та оперативно-розшукова інформація вводиться в процес доказування, а лише її певна частина. Кожне рішення, що приймається в кримінальному провадженні про злочини проти основ національної безпеки й результати виконання якого мають процесуальне значення, повинно бути прийняте особою, яка наділена відповідними процесуальними повноваженнями та яка виконує покладені на неї функції.

За рівнем забезпечення доказової функції контррозвідувальна й оперативно-розшукова інформація може бути поділена на такі: предметно-довказову, оперативно-тактичну та орієнтуючу. До предметно-довказової належить інформація, яка підтверджує причинний зв'язок між характером протиправних дій і результатом, що настав, і яка розкриває механізм передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю, збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю та інші обставини об'єктивної сторони складу шпигунства. Така контррозвідувальна й оперативно-розшукова інформація, з одного боку, слугує з'ясуванню обставин предмета встановлення, з іншого – вказує на обставини, що підлягають доказуванню. Оперативно-тактична інформація за своїм призначенням покликана забезпечувати ефективність проведення контррозвідувальних, оперативно-розшукових заходів за допомогою певних тактичних прийомів. Такого роду інформація може слугувати підставою як для проведення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій у процесі досудового розслідування злочинів проти основ національної безпеки, так і для обрання тактики їх проведення. Орієнтуюча інформація використовується для висунення контррозвідувальних, оперативно-розшукових і слідчих версій, визначення напряму розслідування й черговості проведення оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

Оперативно-розшукова інформація, що міститься в матеріалах ОРД, використовується в інтересах кримінального провадження про злочини проти основ національної безпеки: як приводи та підстави для початку розслідування кримінального провадження (на їхній основі встановлюються відповідні дані,

що є приводами та підставами для занесення відомостей до ЄРДР та, відповідно, початку досудового розслідування); для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні; як підстави проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема й негласних; як підстави прийняття інших процесуальних рішень (про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, застосування заходів забезпечення кримінального провадження тощо); з організаційно-тактичною метою. У разі залучення до матеріалів кримінального провадження оцінка такої інформації передбачає потребу перевірки законності отримання матеріалів оперативним підрозділом, дотримання встановленого порядку оформлення, передачі матеріалів органу досудового розслідування та їхньої придатності для використання в кримінальному провадженні [6, с. 108]. Такими є лише окремі аспекти, що розкривають сутність, значення та призначення контррозвідального й оперативно-розшукового пізнання.

Висновки. Аналізуючи оперативно-розшукові матеріали, які містять дані про ознаки злочинів проти основ національної безпеки, необхідно вести мову не про визначену до початку кримінального провадження кінцеву перспективу майбутнього досудового розслідування, а саме про створення умов, що дають можливість провести необхідні слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії та

отримати докази, які внесуть ясність в обставини вчинення злочину. У випадках, коли матеріали ОРД не можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні через неможливість або недоцільність зняття грифу таємності, вони повинні використовуватися слідчим, прокурором із метою тактико-організаційного забезпечення проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, наприклад, організації застосування запобіжних заходів, затримання особи тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Декарт Р. Сочинение в 2 т. Т. 1. Москва: Мысль, 1989. 654 с.
2. Закон Украины от 26 декабря 2002 г. № 374-IV «О контрразведывательной деятельности». Ведомости Верховной Рады Украины. 2003. № 12. Ст. 89.
3. Башкатов Л.Н., Изоитко С.И., Козилев Е.Н., Устников А.В. Контрразведывательная и оперативно-розыскная деятельность федеральной службы безопасности (соотношение и правовое регулирование). Право и безопасность. 2010. № 1 (34). С. 26–31.
4. Крошко В.П. Теоретические и практические проблемы профессионального (оперативного) риска в деятельности органов внутренних дел. Киев, 1995. 159 с.
5. Погорельский М.А. Проблемы использования материалов оперативно-розыскной деятельности в криминальном процессе: монография. Київ: Вид-во НА СБ України, 2004. 336 с.
6. Колесник В.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення: наук.-практ. посібник. Київ: Прецедент, 2014, 135 с.